

[ב] שם תאני - צ"ל מין תאני.
[ג] שם דולבי - צ"ל תאני דולבא.

כג ע"א

[א] נמ' ואמאי הואיל והוא נטל ידיו באחרונה - נמחק.

אור אליהו

תאנה דולבא, וכן צריך להגיה במסכת ברכות שם, כלומר תאנה המורכבת בערמון, דערמון בלשון תרגום הוא דלוב¹³².

[א] בגמ': "והוא אומר על המוגמר כו' מדקתני והוא אומר על המוגמר מכלל דאיכא עדיף מיניה, ואמאי הואיל והוא נטל ידיו תחלה באחרונה. מסייע ליה לרב, דאמר רב חייא בר אשי אמר רב, הנוטל ידיו תחלה באחרונה הוא מזומן לברכה". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ'. ומשמע לפי גירסא זו, שהטעם שמי שבירך על היין שלאחר המזון מברך גם על המוגמר, למרות שיש בסעודה משהו שעדיף ממנו, הוא משום שהוא נטל ראשון מים אחרונים.

ועל גירסא זו יש להקשות¹³³: א. אם מדובר באופן שמביאים את המוגמר קודם ברכת המזון¹³⁴, אם כן מן הסתם הביאוהו קודם

[ב] שם בגמ': "בנות שוח, אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, תאני חירותא". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ'¹²⁹. ולפי גירסא זו בנות שוח הם תאנים לבנות. אמנם לדעת רבינו צריך לומר "מין תאני חירותא", והיינו שהם סוג של תאנים לבנות¹³⁰. וביאור הדברים כתב באמרי נועם: "ששיתין אינו ממין תאינה חירותא, אלא שהם תאנים בעצמן, ומתחילה הם אדומים ואחר כך הם מתלבנים. אבל בנות שוח לבנים ממש מתחילת פרי עד גמר פרי, אלא שהן מין תאני חירותי, כמו שהתאנים מתלבנים".

[ג] שם בגמ': "בנות שקמה, אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, דולבי", כך היא הגירסא שלפנינו בגמ'. אמנם לדעת רבינו צריך לומר "תאני דולבא"¹³¹. והסבר הדברים כתוב בשנות אליהו (שם): "בנות שקמה היינו

הגירסא "דולבא", אמנם באמרי נועם הגירסא "דולבי" וכן היא הגירסא במפרשים על דמאי עיין הערה הבאה.

132. ומקור הדברים בר"ש (דמאי שם): "בנות שקמה - בפרק כיצד מברכין (מ ע"ב) אמר רבה בב"ח תאני דולבי כלומר תאנה המורכבת בערמון, כדאמרינן בר"ה (כג ע"א) ערמונים דולבי, ערמון תרגום דלוב". וכן כתבו בפירוש הריב"מ וז"ל (שם). 133. הסברנו את דברי רבינו על פי מה שכתוב בספר אמרי נועם.

134. כמבואר בהשגות ראב"ד על בעל המאור (לא ע"א אות א) וכן בהשגותיו על הרמב"ם (ברכות ז, יג), וכן כתבו תלמידי רבינו יונה בשם הגאונים.

129. וכן נראה שגרסו תוס' (עבודה זרה יד ע"א ד"ה בנות): "אכן קשיא דהכא קא מפרש תלמודא בנות שוח תאני חירותא, וכן בפרק כיצד מברכין. ובפרק ארבעה נדרים שהבאתי משמע דאינם לא תאנים שחורות ולא תאנים לבנות".

130. וכתב בספר פאת השלחן (שביעית כג, א) שבגירסת רבינו מתורצת קושיית התוס' (שם). ונראה שכוונתו שלגירסת רבינו גם בסוגיא בברכות מבואר שהם אינם ממש תאנים לבנות, אלא הם סוג של תאנים לבנות, וכמבואר בנדרים (כו ע"א "מאי לאו דאמר, אילו הייתי יודע שבנות שוח בתוכה הייתי אומר תאנים שחורות ולבנות אסורות, בנות שוח מותרות"). 131. לפנינו בהגהות הגר"א וכן בשנות אליהו

מג ע"ב

[א] גמ' ולא היא לאשתמוטי נפשיה הוא דעבר - נמחק הרי"ף ל"ג.

אור אליהו

באחרונה" - נמחק¹⁴⁰. וכך צריך לגרוס: "והוא אומר על המוגמר כו' מדקתני והוא אומר על המוגמר מכלל דאיכא עדיף מיניה. מסייע ליה לרב דאמר רב חייא בר אשי אמר רב, הנוטל ידיו תחלה באחרונה הוא מזומן לברכה". ולפי גירסא זו כך פירוש הגמ': ממה שראינו שמי שבירך על היין מברך גם על המוגמר, מבואר שמי שהייתה לו מעלה אחת בדבר מסויים נותנים לו מעלה נוספת, ואם כן, זה מסייע למה שאמר רב, שמי שהייתה לו מעלה שנטל ראשון מים אחרונים, נותנים לו מעלה נוספת שמברך ברכת המזון לכולם¹⁴¹. ולפי זה, הטעם שמברך על המוגמר הוא רק משום שבירך על היין, ולא גם משום שנטל ראשון מים אחרונים¹⁴².

[א] בגמ': "תנו רבנן, הביאו לפניו שמן והדס, בית שמאי אומרים מברך על השמן ואחר

נטילת מים אחרונים, שכן אין להפסיק בין נטילת מים אחרונים לברכת המזון¹³⁵, ולפי זה לא מובן מדוע אמרו "והוא נטל ידיו באחרונה", הרי עדיין לא נטל ידיו. ב. ואם מדובר שמביאים את המוגמר לאחר ברכת המזון¹³⁶, גם כן לא מובן מדוע תלו את ברכת המוגמר במי שנטל ראשון מים אחרונים, הרי כיון שיש מי שגדול ממנו, מדוע באמת נתנו למי שקטן ממנו ליטול ראשון, ובגלל זה הוצרכו גם לתת לו לברך על המוגמר, עדיף שהגדול ממנו יטול ראשון והוא גם יברך על המוגמר¹³⁷. ג. מדוע¹³⁸ תלו ברכת המוגמר במי שנטל ראשון מים אחרונים¹³⁹, יתלו בזה שברך ברכת המזון, שהוא מעשה שיותר מאוחר מהנטילה.

ואולי משום כך בש"ס של רבינו כל המשפט: "ואמאי הואיל והוא נטל ידיו תחלה

139. עיין מרכבת המשנה על הרמב"ם (שם) שהאריך מאוד בסוגיא זו, ובתוך דבריו ביאר את הקשר (לפי הגירסא שלפנינו) בין נטילת מים אחרונים למוגמר.

140. וכן היא גירסת הרי"ף (שם), בעל המאור (שם), ראב"ד (שם), רשב"א. וכתב הצ"ח שכן היא גירסת רש"י. וכן הכריע המעדני מלך (סימן אות מ) וכן הגיה המהרש"ל. וכן הוא בכת"י: מינכן 95, פריס 671. ועיין מרכבת המשנה ומרומי שדה שיישבו את הגירסא שלפנינו.

141. ובעצם ביאור הסוגיא ובאיזה שלב הביאו את המוגמר, עיין בבעל המאור, בראב"ד ובמרכבת המשנה שהאריך.

142. וזה מתאים לפשט המשנה: "אחר המזון אחד מברך לכולם, והוא אומר על המוגמר". והיינו שהטעם שמברך על המוגמר הוא בגלל שבירך על

135. כמבואר לעיל (מב ע"א): "ולית הלכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רבי חייא בר אשי אמר רב שלש תכיפות הן: תכף לסמיכה שחיטה, תכף לגאולה תפלה, תכף לנטילת ידים ברכה". יש שפירשו שהכוונה למים ראשונים, אמנם יש שפירשו שהכוונה למים אחרונים. וכן פסקו הרמב"ם (ברכות ו, כ) ושו"ע (קעט, א).

136. כדעת רש"י במשנה (מב ע"ב), תוס' (ד"ה ואע"פ, רמב"ם (שם).

137. וכעין זה כתב במרומי שדה (שביאר את הגירסא שלפנינו בגמ'): "איברא קשה לי עיקר המאמר, הרי יש לגדול להיות נוטל ידיו תחילה כדי שיברך הוא. ואולי משום שאין מכבדין בידים מזהמות, ולא שייך לזה דין גדול, ואחר שנוטל ידיו תחילה אומרים לו גמור".

138. אם מביאים את המוגמר לאחר ברכת המזון.

אור אליהו

למעשה גם רב פפא סובר שהלכה כרבי יוחנן, שהלכה כדברי המכריע, וצריך לברך על ההדס תחילה¹⁴⁴.

אמנם בש"ס של רבינו כל המשפט: "ולא היא, לאשתמוטי נפשיה הוא דעבד" - נמחק¹⁴⁵. ולפי גירסא זו באמת רבא אמר שהלכה כבית הלל¹⁴⁶, שצריך להקדים ולברך על ההדס לפני השמן, וזו אכן הסיבה שרב פפא הקדים לברך על ההדס. והוסיף רבינו בגליון הש"ס שלו שהרי"ף לא גרס למשפט זה¹⁴⁷. וז"ל הרי"ף (לא ע"ב): "אמר ר' יוחנן הלכה כדברי המכריע, רבא אמר הלכה כבית הלל, והלכתא כרבא דבתרא הוא". ומבואר ממה שהביא הרי"ף את הפסק של רבא וכן ממה שפסק כמוהו¹⁴⁸ שלא היה גורס כגירסא שלפנינו: "ולא היא, לאשתמוטי נפשיה הוא

כך מברך על ההדס, ובית הלל אומרים מברך על ההדס ואחר כך מברך על השמן. אמר רבן גמליאל, אני אכריע שמן זכינו לריחו וזכינו לסיכתו, הדס לריחו זכינו לסיכתו לא זכינו. אמר רבי יוחנן הלכה כדברי המכריע. רב פפא איקלע לבי רב הונא בריה דרב איקא, אייתו לקמייהו שמן והדס, שקל רב פפא בריך אהדס ברישא והדר בריך אשמן. אמר ליה, לא סבר לה מר הלכה כדברי המכריע, אמר ליה, הכי אמר רבא הלכה כבית הלל. ולא היא, לאשתמוטי נפשיה הוא דעבד". כך היא הגירסא שלפנינו¹⁴³. ולפי גירסא זו, באמת לא אמר רבא שהלכה כבית הלל, אלא שרב פפא התבייש בזה שטעה בהלכה ועשה מעשה כבית הלל, ואמר בשם רבא שהלכה כבית הלל, כדי להציל את עצמו מבושה. אמנם

ההדס: "ורב פפא מסברא דנפשיה פליג על רבי יוחנן, ולא מחמת כסופא הוא דבעא לאשתמוטי, אלא ממדת חסידות, ותלה הגדולה ברבו, ואי לאו דקים ליה דהכי הלכתא לא עבד עובדא כנפשיה, והכי קי"ל בכל דוכתא מעשה רב". ועיין שם בשו"ת הרמ"ע שהאריך בסוגיא זו, בעיקר בנידון של אין הכרעה שלישית מכרעת.

145. וכן הוא בקטע גניזה קמברידג' T-S F 1(1).111.

146. וכתב הרא"ש הטעם שלא פסק רבא כרבן גמליאל: "וכן מסתברא דהלכה בית הלל, דהכרעה דרבן גמליאל לאו הכרעה היא, אלא שנתן טעם לדברי בית שמאי". ועיין ברכי יוסף (רטז, יב) שהאריך בפירושו דברי הרא"ש הנ"ל.

147. ובברכי יוסף (שם) כתב שמשמע שגם הבה"ג לא גרס כן ע"ש.

148. וכן כתבו תוס' (שם) והרא"ש (ו, לט) בדעת הרי"ף. אמנם הכסף משנה (שם) אחר שהביא את דברי תוס' כתב על דעת הרי"ף שאינו מוכרח לומר שלא גרס כן בגמ': "ונראה לי שאע"פ שישנו

היין של ברכת המזון, אבל לפי הגירסא שלפנינו, שמברך על המוגמר גם בגלל שנטל ראשון מים אחרונים, נמצא שהעיקר חסר מן הספר.

143. וכך היא הגירסא ברש"י (ד"ה ולא). וכתבו תוס' (ד"ה הכי) שכן היה לפנייהם בספרים: "הכי אמר רבא הלכתא כבית הלל ולא היא לאשתמוטי נפשיה הוא דקא עבד - כך כתוב בספרים שלנו ובפירוש רש"י" כו' ועיין הערה הבאה.

144. ומבואר שלגירסא זו צריך לפסוק להלכה כרבי יוחנן, שכן גם רבא וגם רב פפא לא חולקים עליו. וכן משמע מתוס' (שם), שאחר שכתבו שבספרים גורסים "ולא היא אלא לאשתמוטי נפשיה הוא דעבד" כתבו: "אבל רב אלפס פסק כרבא, משמע שלא היה גורס בספרו ולא היא וכו'". ומבואר שהתוס' עצמם, כיוון שלא גורסים כרי"ף אלא כגירסא שלפנינו, פוסקים כרבי יוחנן. אכן בכסף משנה (ברכות ט, ג) מבואר שגם לפי הגירסא שלפנינו אפשר לפסוק כרבא, עיין הערה 148. גם בשו"ת הרמ"ע מפאנו מבואר שגם לגירסא שלפנינו אפשר לפסוק שצריך להקדים את

אור אליהו

מסברא, וכמו שהקשה במעדני מלך (ו' לט אות ב): "וגם באמת דוחק גדול לומר דמפני הבושה אמר בשם רבא מה שאינו, ובודאי שהשומעים ישמעו ולא יחדלו מלעשות כדבריו, ונמצא מכשיל את הרבים" ¹⁴⁹.

גופיה הוה ידע דלא אמרה רבא, והכי איתא התם כו' הא קמן ראייה ברורה, דזימנין משום כיסופא יאמר החכם מאי דלא הוה, ובפרט היכא **דעביד עובדא** בטעות, כההיא דרב פפא, ובהא מיתרצא האי עובדא. וליכא לאתמוהי עליה דרב פפא אמאי עביד הכי, ולא קים בנפשיה מתניתין דמודה על האמת כהנהו עובדי דרבה בר רב הונא ודרבא דלעיל, דהתם לא עבוד **עובדא** אלא **מימרא** הוא דקאמרי, ואף על גב דדרשוה בפרקא אפילו הכי הדרו בהו, דהיכא דקאמר החכם מימרא לחוד ולא עביד עובדא לא הוא ולא אחריני ליכא כסופא כולי האי, ואדרבא איכא יקרא, אבל היכא דעביד עובדא איכא כיסופא טובא, ומשום הכי איפשר דלימא מאי דלא הוה. ועיינן מה שכתב בזה בצ"ח, וביד מלאכי (תרס"ג).

ובאגרות ראי"ה (ב, תרצד) כתב לבאר הסוגיא כפי הגירסא שלפנינו באופן אחר: "דהכי פירושה: הכרעת רבן גמליאל היא **רק אם באמת סך הוא עם השמן**, שאז השמן יש בו שתי פעולות הנאיות, ריח וסיכה, ובהדס רק אחד, אז מנצח הרבוי את הקדימה של ברכות פרטיות, כמו ברכת 'עצי-בשמים' נגד 'מיני בשמים' דשמן, וזאת היא הכרעה, דאי לאו הכי הרי היא ממש כחד צד דהיינו בית שמאי. ורב פפא לא רצה לסוך, אע"פ שהיה מנהגם לסוך. כנראה חשש להא ד'תלמיד חכם לא יצא כשהוא מבושם', אבל לא רצה מצד אחד להחזיק עצמו לתלמיד חכם בפניהם, ומצד השני שלא להעליבם על מה שהם סכים, ואמר: הלכה כבית-הלל, **ובאמת כההיא גונא הלכה כבית הלל**, שגם המכריע יודה **בשלא סך**, אבל לא אמר בלשון ברור כדי לאשתמוטי, שלא לפגום במדת הענוה ורגשי דרך ארץ של כבוד-הבריות".

דעבד", שכן לפי הגירסא שלפנינו רבא מעולם לא אמר כן, וכל שכן שאין לפסוק כך להלכה.

ואולי הטעם שרבינו נקט כגירסת הרי"ף, משום שעל גירסא שלפנינו קשה לכאורה

בספרו לא רצה לפסוק כרבן גמליאל, משום דלא מכריע הוא, אלא נותן טעם לדברי בית שמאי. ומה שאמרו ולא היא לא נתכוונו לומר שאין הלכה כבית הלל, אלא **שרבא לא אמר כן**. ולכאורה קשה לומר כן בדעת הרי"ף, שכן הרי"ף כתב **"רבא אמר** הלכה כבית הלל", ומשמע שדבר זה נשאר למסקנה, ואם נאמר שהרי"ף גרס "ולא היא" כו', אם כן גם לפי הסברו של הכסף משנה רבא לא אמר כן מעולם. וכן הקשה בברכי יוסף (שם).

והנה כתב השו"ע (רטז, יא): "הביאו לפניו הדס ושמן להריח בהם, אם ברכותיהן שוות, מברך על ההדס ופוטר את השמן, ואם אינם שוות, מברך על ההדס תחילה". ומבואר שפסק השו"ע כרבא. וכתב שם רבינו בביאורו לשו"ע: "הביאו כו' - כגירסת הרי"ף, דלא גרס ולא היא, וכבית הלל, וערא"ש". ומבואר שרבינו לשיטתו שהטעם שהרי"ף פסק כרבא, הוא משום שהרי"ף לא גרס: "ולא היא" וכו', ולא משום שאין הלכה כדברי המכריע.

¹⁴⁹. עוד הוסיף שם המעדני מלך: "ואין לומר דאיהו גופיה הוא שחזר ואמר לאחר שהשמיט עצמו בתחילת הענין, אחר כך חזר ואמר ולא היא וכו' שאין הלשון משמע כן". אמנם בגליון הש"ס לרעק"א הפנה לשו"ת מהרלב"ח (קונטרס הסמיכה ד"ה ובר מן דין) שכתב: "ובר מן דין **דאשכחן באמוראים דחיישי ליקרא דידהו, ומשום דלא לכספו היכא דטעו הוו אמרי מימרא בשם אחר מאי דלא הוה מעולם, ובפרט אם עשו מעשה בטעות**. כגון ההיא דברכות פרק כיצד מברכין, דקאמר רב פפא, לפי גירסת רש"י ז"ל, מימרא משמיה דרבא דלא אמרה רבא מעולם, משום כיסופא דטעה במאי דעבד, אף על גב דרב פפא